

MAĐARI U VOJVODINI (1929—1941)

DRUŠTVENO-POLITIČKE I EKONOMSKE PRILIKE U VOJVODINI POSLE UVOĐENJA KRALJEVSKE DIKTATURE

Privredno stanje

Po popisu stanovništva koji je u Kraljevini Jugoslaviji izvršen 1931, u Vojvodini (bez Srema) živelo je više od 1,628.000 stanovnika i to oko 528.000 (33%) Srba, 413.000 (26%) Mađara, 343.000 (21%) Nemaca, 120.000 (7%) Hrvata, 78.000 (5%) Rumuna, 67.000 (4%) Slovaka i Čeha, 21.000 (1%) Jevreja i oko 58.000 (3%) ostalih naroda i narodnosti.¹

Sadašnja Vojvodina je tridesetih godina XX veka pa sve do 1941. bila uglavnom agrarno područje, tri četvrtine stanovništva se bavilo poljoprivrednom proizvodnjom ili je živelo od nje.

Struktura poljoprivrednog dela stanovništva veoma ilustrativno dokazuje veoma izrazite i izdiferencirane imovinsko-posedovne odnose u poljo-

¹ *Definitivni rezultati popisa stanovništva 31. III 1931*, Opšta državna statistika, Sarajevo 1940; Žarko Zrenjanin Uča, *Izabrani spisi*, izbor i objašnjenja dr Danilo Kecić, Novi Sad 1974, 246; po manjinskom časopisu *Magyar Kisebbség*, koji je izlazio u Lugošu (u Rumuniji), u Bačkoj, Banatu i Baranji bilo je 1929. godine 443.006 Mađara, u severnoj Srbiji 2.056, u južnoj Srbiji (Makedoniji) 109, Crnoj Gori 13, Bosni i Hercegovini 2.863, Dalmaciji 73, Hrvatskoj i Slavoniji 68.753, Međumurju 1.800, Sloveniji 462, Prekomurju 14.435 (*Magyar Kisebbség*, br. 14—16, 1929, 580—583); *Periodika Statisztikai Tudósító (Stud)*, koji je bio organ Manjinskog instituta Univerziteta u Pečuju, 1934. godine objavio je sledeće podatke o broju Mađara u vojvođanskim gradovima:

	Ukupan broj stanovnika 1930.	Mađara 1921.
1. Subotica	100.015	26.749
2. Novi Sad	65.000	13.065
3. Sombor	32.256	5.275
4. Senta	30.747	26.529
5. Vršac	29.293	2.443
6. Veliki Bečkerek	32.743	7.508
7. Velika Kikinda	28.113	4.122
8. Stara Kanjiža	19.589	17.127
9. Bela Crkva	10.194	37

(*Stud*, 25. V 1934, br. 115, 1—2).

privredi. Pre sprovođenja agrarne reforme 1919. i 1920. g., u Vojvodini je bilo 511 poseda većih od 200 kj, sa ukupnom površinom od oko 1,100.000 katastarskih jutara. Tadašnji režim u Kraljevini SHS, da bi stišao agrarno-seljački pokret u zemlji posle pobede oktobarske socijalističke revolucije, bio je primoran da sprovede agrarnu reformu. U isto vreme režim je želeo da razbije ekonomske pozicije mađarskih i nemačkih veleposednika i izmeni nacionalnu strukturu stanovništva kolonizovanjem slovenskog življa u Vojvodinu.²

Nedemokratski sprovedenom agrarnom reformom, međutim, nisu ostvarene želje vladajućih krugova u Beogradu. I pored toga što su iz reforme isključeni Mađari, Nemci i Rumuni, od veleposednika je oduzeto i agrarnim interesentima podeljeno samo 466.296 kj, ili oko 42%, a ostavljeno im je 633.483 kj, ili oko 58%. Od agrarnih interesenata, zemlju u Vojvodini dobile su uz veliku otkupninu, ukupno 138.222 porodice, a više od 85.000 (ili oko 28%) porodica je i dalje ostalo bez zemlje.³

Na taj način, posedovna struktura nije bitno izmenjena. Usled negativnog dejstva kapitalističkih produkcionih odnosa i porasta broja stanovništva, zemljišni posedi su se usitnjavali. Jedan deo siromašnog seljaštva se proletarizuje, pa je došlo do velike agrarne prenaseljenosti, što je bila jedna od osnovnih karakteristika razvitka socijalne strukture radničke klase u Vojvodini.⁴

Prilikom popisa stanovništva 1931. g. izvršen je i jedini popis poljoprivrednih gazdinstava u predratnoj Jugoslaviji. Pored drugih slabosti, nedostatak ovog popisa je što ne obuhvata svu površinu Jugoslavije, pa ni Vojvodine. Po ovoj statistici, na području Vojvodine (bez Srema) bilo je ukupno 223.876 poljoprivrednih gazdinstava sa 1,577.235 hektara zemlje. Imovinsko-posedovni odnosi bili su vrlo nepovoljni. Do dva hektara zemlje posedovala su ukupno 75.082 zemljoradnika (33,5%), od 2 do 5 hektara 61.112 (20,4%), od 5 do 10 hektara 45.428 (20,3%), od 10 do 20 hektara 28.174 (12,5%), od 20 do 50 hektara 12.002 (5,4%), od 50 do 100 hektara 1.577 (0,7%), od 100 do 200 hektara 305 (0,1%) i od 200 do 500 hektara 305 (0,1%).⁵

Iz ovih podataka možemo jasno zaključiti da je na području Vojvodine, kao i Jugoslavije, preovladavao sitni posed sa vrlo mnogo bezzemljaša i agrarne sirotinje, naročito među Mađarima. Prihodi od tih poseda nisu bili dovoljni da prehrane sve članove porodica vlasnika, pa su se svi zaduživali. Tome je u velikoj meri doprinela i regresivna poreska politika. Ona je na području Vojvodine bila izrazitija nego u drugim delovima zemlje, jer su se porezi razrezivali i po kvalitetu obradive zemlje. Zaduživanje je imalo ogromne razmere i, prema jednoj zvaničnoj anketi, početkom 1932. bilo je zaduženo 709.525 domaćinstava, a ukupna visina duga je iznosila oko 6 mili-

² Danilo Kecić, *Istorijsko mesto i značaj Seste pokrajinske konferencije Komunističke partije Jugoslavije za Vojvodinu*, Istraživanja 10, Novi Sad 1983, IX.

³ D. Kecić, nav. delo, 9.

⁴ D. Kecić, nav. delo, 8.

⁵ Videti fusnotu na 363. strani.

jardi i 982 miliona dinara.⁶ Na osnovu spomenute ankete možemo utvrditi da je na području Vojvodine (bez Srema) te 1932. bilo ukupno registrovano 214.307 seljačkih gazdinstava, a bilo je zaduženo 24,5% domaćinstava, odnosno seljačkih gazdinstava. Mada Vojvodina po broju zaduženih seljačkih gazdinstava nije spadala u red područja sa najvećim procentom (Bosna i Hercegovina i Crna Gora), prosek zaduženja po jednom gazdinstvu (oko 25.500 dinara) bio je najveći baš na ovom području.⁷ Pošto su postojeći propisi dozvoljavali prinudnu naplatu dugova, ova pojava je dobila zabrinjavajuće razmere. Pri tome su činjene razne zloupotrebe veštačkim povećanjem duga, kamata i sl. Ogromnom broju dužnika je prodavana sva pokretna i nepokretna imovina.

Vladajući krugovi u Beogradu su zbog mogućih socijalnih i političkih posledica morali da se pozabave seljačkim dugovima. Narodna skupština je zato 19. aprila 1932. donela Zakon o zaštiti zemljoradnika, čija je osnovna intencija bila da reši ovo pitanje. Po ovom zakonu, proglašen je moratorijum na plaćanje dugova i zabranjena prinudna prodaja pokretne i nepokretne imovine zbog duga. Ovo je trebalo da bude samo privremena mera dok se ne pripremi novi zakon. Međutim, nova uredba o likvidaciji seljačkih dugova doneta je tek 25. septembra 1936. u vreme vlade Stojadinović—Korošec—Spaho.⁸

Zakon o zaštiti zemljoradnika nije izazvao bitno poboljšanje položaja zemljoradnika. Poverioci su bili nezadovoljni jer ih je Zakon lišio prava da prinudno naplaćuju dugove, a nisu bili zadovoljni ni dužnici zbog neizvesnosti o konačnom ishodu. Osim toga, u uslovima niskih cena poljoprivrednih proizvoda i slabih mogućnosti za dopunske zarade, kao i usled visokih cena industrijske robe, zemljoradnici su i dalje bili u teškom ekonomskom položaju. To ih je primoralo da se ponovo zadužuju i to sada pod još težim uslovima, najčešće kod zeleniša.

⁶ Todor Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929—1935*, Beograd 1969, 29.

Nepravilna poreska politika bila je predmet žestoke debate u tadašnjoj Narodnoj skupštini, 4. novembra 1927. godine, prilikom rasprave o predlogu Zakona o neposrednim porezima. U diskusiji je bilo izneto od strane poslanika Hrvatske seljačke stranke da je Srbija sa Crnom Gorom opterećena po glavi sa oko 407 dinara, Bosna i Hercegovina sa 557 dinara, Hrvatska i Slavonije (bez Srema) 702 dinara, a Slovenija sa 1.035 dinara po glavi. Vojvodina je plaćala najviše, 1.118 dinara po glavi (*Stenografske beleške Narodne skupštine, redovan saziv za 1927/28 I*, 113—115). Po podacima koji su bili prezentovani u listu *Politika* u junu iste godine, u Srbiji i Crnoj Gori plaćalo se godišnje 554 dinara po glavi, Dalmaciji 454, Bosni i Hercegovini 694, Hrvatskoj 783, Sloveniji 1.336, a u Vojvodini 1.846 dinara po glavi. Ovde još nije bilo računat opštinski prizrez, koji je, na primer, u bačkotopolskom srezu 1920. godine, u odnosu na ranije godine, bio povećan čak i za 1.100%.

Uvođenje novog poreskog sistema na početku diktature — sistema oporezovanja po ukupnom prihodu, odnosno po katastarskom prihodu za zemljoradnike — nije popravio situaciju u značajnijoj meri. Naplaćivanje zaostalih poreza bilo je energičnije sprovedeno na područjima sa većinskim mađarskim i nemačkim stanovništvom. O tome je pisala i manjinska štampa (*Deutsches Volksblatt*, 18. VI 1930).

⁷ Sergej Dimitrijević, *Privredni razvitak Jugoslavije od 1918—1940*, Beograd 1962, 137.

⁸ T. Stojkov, nav. delo. 31.

Popis stanovništva i imovinsko-posedovnih odnosa iz 1931. nije sadržao podatke iz kojih bi se moglo sa sigurnošću ustanoviti kakvi su bili ti imovinski odnosi u redovima narodnosti na području sadašnje Vojvodine, sa posebnim pogledom na privredni položaj Mađara. Zato se samo posredno može utvrditi neosporna činjenica o veoma nepovoljnim imovinsko-posedovnim odnosima u njihovim redovima. Zemljoradnici u Vojvodini koji su posedovali zemlju većinom su spadali u kategoriju patuljastih i sitnih posednika od 1 do 10 hektara. Usled teškog položaja ove kategorije zemljoradnika, deo njih se potpuno proletarizovao i pridružio velikoj masi bezzemljaša. Među njima je bilo najviše Mađara, jer su iz agrarne reforme spovedene 1919. i 1920. bili sasvim isključeni. Po kategorijama, najviše je bilo tzv. »slobodnih radnika«, poljoprivrednih nadničara, kubikaša, napoličara, slugu i putujućih radnika.⁹

Organi vlasti često su slali iskrivljene izveštaje o imovinsko-socijalnom stanju stanovništva u nekim mestima nastanjenim Mađarima i Nemcima. Takav izveštaj dostavljen je, na primer, o ekonomskom položaju stanovnika u Sajanu, u kome je tvrđeno da u mestu nema agrarnih subjekata, iako je to bilo u suprotnosti sa stvarnim imovinskim prilikama sajanskih Mađara.¹⁰

Stvarno stanje, međutim, bilo je sasvim drukčije. Radi ilustracije možemo navesti, na primer, Bačku, gde je pred izvođenje agrarne reforme bio 57.637 bezzemljaš, među kojima su najbrojniji bili Mađari. Oni čine 41,41% od ukupnog broja bezzemljaša u Bačkoj, mada je procentualno Mađara u odnosu na ukupan broj stanovništva na ovom području bilo znatno manje.

Kad bismo ovim podacima dodali i one o broju siromašnih mađarskih zemljoradnika, koji su imali od 0—2 kj zemlje (na žalost, takve podatke nismo uspeli da pribavimo), a nisu bili nadeljeni u toku agrarne reforme, onda bismo sasvim izvesno ustanovili da su interesi Mađara bezzemljaša i siromašnih seljaka u agrarnoj reformi bili potpuno prenebregnuti.¹¹

Uzmemo li u obzir stvarne rezultate agrarne reforme na području Vojvodine, onda možemo sa sigurnošću konstatovati da ona nije rešila agrarni problem, jer je već od početka bila usmerena samo na promene koje neće bitno ugroziti kapitalističke proizvodne odnose. Tu leži i objašnjenje polovičnosti agrarne reforme, koja je istaknuta, uglavnom, u svim delima o reformi i njenim rezultatima u predratnoj Jugoslaviji. Ipak, po pitanju agrarne reforme i njenih rezultata, najbolju ocenu dao je Svetozar Marković Toza utvrdivši da je reforma stala na pola puta. Sem toga, on je jedan od retkih predratnih pisaca o reformi koji je imao hrabrosti da je osudi zato što je isključila nacionalne manjine iz podele zemlje, te tako nepravdom prema velikom broju seljaka i poljoprivrednih radnika pojačala njihov nacionalizam »u šovinističkom pravcu«.¹²

⁹ Todor Avramović, *Privreda Voivodine do 1929/30. godine s obzirom na stanje do pre I svetskog rata*, Novi Sad 1965, 104—107.

¹⁰ Nikola Gaćeša, *Kolonizacija i agrarna reforma u Banatu 1918—1941*, Novi Sad 1968, 282.

¹¹ N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918—1941*, Novi Sad 1972, 252—253.

¹² Svetozar Marković, *Problemi poljoprivrednog radništva u Jugoslaviji*, Beograd 1939, 12.

Otuda upravo rezultati agrarne reforme objašnjavaju, u stvari, faktičko pogoršanje položaja poljoprivrednih radnika u predratnoj Jugoslaviji u celini. Na ovu činjenicu su ukazali već i neki predratni autori ekonomske istorije. Isto mišljenje izražava i izveštaj Zemaljskog saveza poljoprivrednih radnika u Jugoslaviji na njegovom III kongresu u Novom Sadu (20. i 21. novembra 1937), u kome veoma ilustrativno objašnjava pogoršanje položaja poljoprivrednih radnika i širenje štrajkačkog pokreta među njima:

Otkako su delimično uništeni veleposedi i donekle raskinuti feudalni okovi, poljoprivredni radnici nisu više zaposleni u tako velikom broju na jednom mestu, kod jednog poslodavca, pored toga, poljoprivrednih radnika je na pretek, radovi su u poljoprivredi takve vrste da za njihovo obavljanje nisu potrebne naročite kvalifikacije, što sve otežava grupisanje radnika i njihove zajedničke istupe.¹³

Mase mađarskih bezemljaša ostale su van socijalnog zakonodavstva u državi SHS. Naime, Zakon o osiguranju radnika donet 1922. u paragrafu 6 zadržao je sledeću formulu:

Neće se obavezno osigurati:

1. poljoprivredni radnici i sluge u poljoprivrednom radu;
2. lica koja su zaposlena prigodno i nestalno u poslovima kućanstva, kao nadničari za obrađivanje bašta, čišćenje stana, rezanje drva, pranje rublja itd.

Takvo stanje objašnjava i česte štrajkove poljoprivrednih radnika u Vojvodini baš u završnom periodu izvođenja agrarne reforme, u kojima su, naravno, masovno učestvovali i mađarski poljoprivredni radnici. Državne vlasti su nastojale da osnivanjem tzv. paritetnih odbora učine izvesne ustupke poljoprivrednim radnicima i da ih navedu na sporazumevanje.¹⁴

Za ilustraciju nepromenjenog službenog tretiranja Mađara bezemljaša možemo navesti, kao primer, i neuspeli pokušaj agrarnih interesanata iz Jermenovaca da dobiju zemlju. Oni su 23. juna 1932. uputili posebnu molbu banu Dunavske banovine u kojoj su tražili da budu naseljeni duž Dunava (između Čente, Opova i Pančeva). Molba, međutim, nije ni stigla do bana, jer je Poljoprivredno odeljenje Banske uprave Dunavske banovine dokument zadržalo. Ovaj korak jermenovačkih Mađara bezemljaša u periodu od 1931. do 1941. godine, tj. u doba likvidiranja agrarne reforme, po podacima kojima raspolazemo predstavlja jedini primer zahteva banatskih Mađara da im se dodeli zemlja.¹⁵ Savremena građanska štampa je, međutim, zabeležila još jedan slučaj spora sa vlastima koji se završio nepovoljno za Mađare bezemljaše. Naime, Opštinsko predstavništvo u Bačkom Petrovom Selu još 1927. izdalo je u zakup oko 450 jutara zemlje bezemljašima meštanima. Tadašnji pokrajinski organi su, međutim, po ovom pitanju zauzeli negativan stav i zahtevali od opštine da raskine ugovore i zemljišni fond vrati ovom

¹³ AV, Fond Komisije za likvidaciju agrarne reforme, fasc. 1937, 42.901; N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918—1941*, 254.

¹⁴ *Službene Novine*, 30. V 1922., br. 117, *Zakon o osiguranju radnika*; N. Gaćeša, nav. delo, 254.

¹⁵ N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Banatu*, 280—282.

telu. Novine takođe spominju da su nezadovoljni meštani podneli žalbu Administrativnoj komisiji Dunavske banovine, koja im je vratila oduzetu zemlju. Ceo spor na taj način još nije okončan jer je poslednju reč trebalo da izrekne Državni savet Kraljevine Jugoslavije.¹⁶ Izgleda da predmet nije odmah bio upućen Državnom savetu, nego se našlo rešenje tako što je starobečejski Sreski sud u maju doneo povoljnu presudu u korist bezemljaša iz Bačkog Petrovog Sela. Svi oni su (njih 165) ponovo dobili ranije parcele iz opštinskog fonda za obradu. Ova odluka je ohrabrila i ostale bezemljaše, pa je uskoro još 600 meštana podnelo zahtev za dodelu opštinske zemlje, odnosno uzimanje u zakup po povoljnoj ceni.¹⁷ Mađarski bezemljaši, kao i njihovi drugovi u celoj zemlji, i dalje su ostali van socijalnog zakonodavstva.¹⁸

Jedan od posledica takvog tretmana Mađara bezemljaša, kao i drugih neslovenskih nacionalnih manjina, bila je i sve intenzivnija emigracija mnogih vojvođanskih Mađara u prekookeanske zemlje. Ne raspoložamo tačnim podacima o broju iseljenih Mađara sa područja Vojvodine između dva rata. Mađarska manjinska štampa je povremeno o ovoj problematici donosila samo nepotpune i sporadične vesti. Iseljenički komesarijat, čije je sedište bilo u Zagrebu, nije izneo podatke o broju iseljenih po narodnostima, nego samo po pokrajinama. Iz ovoga se može zaključiti da je najveći broj iseljenih u odnosu na ukupan broj stanovništva evidentiran u Vojvodini. Po izveštaju mađarskog poslanika u Beogradu, koji je bio upućen mađarskom Ministarstvu unutrašnjih poslova, broj iseljenih Mađara iz Vojvodine između 1920. i 1930. godine je 15.074.¹⁹

¹⁶ *Napló*, 2. II 1930, 9.

¹⁷ *Napló*, 5. V 1930, 2.

Državni savet, međutim, svojom Odlukom (br. 7662/1930) poništio je raniju odluku i zemlju vratio opštini.

U Gornjoj Mužlji od 83 mađarske porodice su oduzete njihove parcele koje su već otplaćivale dve decenije i skoro sasvim isplatile. Devet nedelja pre žetve, 9. IV 1929, zakupnina je bila jednostrano raskinuta i spomenute porodice morale su da u roku od tri dana napuste svoje parcele. Bilo je još takvih slučajeva i u Staroj Kanjiži, Bezdanu i Telečki. (*Magyar Kisebbség*, 16. V 1933, br. 30, 307—308).

¹⁸ *Službene Novine*, 30. V 1922, br. 117.

¹⁹ Fond mađarskog Ministarstva unutrašnjih poslova se nalazi u Mađarskom zemaljskom arhivu u Budimpešti. Prepisi nekih od tih izveštaja nalaze se u Muzeju socijalističke revolucije Vojvodine u Novom Sadu, Arhivski broj 21 625; po pisanju časopisa *Stud.* Jugoslaviju je napustilo:

godine	broj iseljenih lica mađarske narodnosti
1921.	700
1922.	259
1923.	1.169
1924.	4.218
1925.	3.082
1926.	1.563
1927.	1.667
1928.	985

Znatnu većinu tih iseljenika mađarske narodnosti činili su, svakako, poljoprivredni radnici.

Od 1929, kada je i u Kraljevini Jugoslaviji počela teška ekonomska kriza, čija je kulminacija 1932, takođe je bio značajan broj onih koji su napustili zemlju. Godine 1929. broj iseljenih iz Vojvodine je opao u odnosu na prethodnu godinu. Ali sledećih godina je ponovo u porastu, mada za tridesete godine ne raspoložemo čak ni parcijalnim podacima.

Dvadesetih godina iseljenici sa područja sadašnje Vojvodine odlazili su uglavnom u Sjedinjene Američke Države, a tridesetih godina u Argentinu (njena ekstenzivna poljoprivreda je manje bila izložena opštoj svetskoj privrednoj depresiji). Novosadska radnička komora je, na primer, 1930. pokušala da privoli tridesetak vojvodanskih porodica, uglavnom iz redova nacionalnih manjina, da se isele u Argentinu. Pre te akcije Komora je intervenisala kod rukovodilaca radničkih domova u većim vojvodanskim gradovima da među nezaposlenim radnicima agituju o povoljnim prilikama u toj južnoameričkoj zemlji (gde je, navodno, svakoj iseljeničkoj porodici po dolasku bilo dodeljeno dvadeset hektara zemlje i jedna kompletna zgrada za stanovanje). Ne zna se, međutim, kako je uspela ova akcija Radničke komore.²⁰

Između dva rata uzelo je značajne razmere i sezonsko iseljavanje vojvodanskih poljoprivrednih radnika (pretežno mađarskih). Od 1930, za vreme sezonskih radova svake godine hiljade poljoprivrednih radnika iz Vojvodine kretale su u Nemačku, naročito u njen istočni, poljoprivredni deo. Istih godina Francusko emigrantsko društvo (sa sedištem u Zagrebu) putem Saveza poljoprivrednih radnika je tražilo nekoliko hiljada poljoprivrednih radnika za sezonske radove u Francuskoj.²¹

Krajem tridesetih godina Savez poljoprivrednih radnika Jugoslavije, koji je bio integralni deo Ujedinjenih radničkih sindikata Jugoslavije, dalje se angažuje na vrbovanju poljoprivrednih radnika za sezonske radove u Nemačkoj i Francuskoj. Godine 1938, na primer, 4.000 sezonskih radnika iz Vojvodine je krenulo u Nemačku, a najviše ih je bilo iz redova nacionalnih manjina. Poslednja grupa pre izbivanja aprilskog rata krenula je u Nemačku u junu 1940. i tamo je ostala do početka 1941. Vlasti nisu sprečavale iseljavanje i blagonaklono su gledale na tu problematiku ako se radilo o »nacionalnim elementima« (Mađari, Nemci), jer su u tome videle i nacionalni interes. Zato je Ministarstvo poljoprivrede posebnom okružnicom ovlástilo službene organe Dunavske banovine da potpomažu iseljenje ako je reč o ljudima iz redova manjina, koji su bili zvanično tretirani kao nelojalni.²²

1929.	779
1930.	632

(Stud. broj 262, 2—2. 14. XII 1934).

²⁰ *Szentai Újság*, 5. XII 1930, *Harminc földműves családot keresnek Jugoszláviából argentinai telepítésre*: N. Gaćeša, *Vajdaság nemzetének és nemzetiségének kivándorlása a két világháború közötti időszakban*, Létünk, Subotica 1980, 6, 1102.

²¹ Isto.

²² U takvom smislu je govorio i F. Aralicki, direktor službe za emigraciju 20-tih godina (N. Gaćeša, nav. delo 1104—1105).

Po popisu stanovništva iz 1931, na području Vojvodine (bez Srema) u industriji i zanatstvu bila su zaposlena 127.042 lica (15,3% od ukupnog broja zaposlenih). U Kraljevini Jugoslaviji je od ukupnog broja zaposlenih samo 9,9% radilo u industriji i zanatstvu. U Vojvodini je situacija u tome pogledu bila povoljnija. Međutim, relativno zaostajanje Vojvodine u industrijskom razvitku zemlje između dva rata ipak je bilo uočljivo. Godine 1919, na primer, na području Vojvodine bilo je locirano 20,7% svih preduzeća u zemlji, a 1928. ovaj procenat se smanjio na 18,6. Ovo zaostajanje možemo da dokumentujemo i drugim pokazateljima. Na zemaljskoj relaciji, na primer, u odnosu na početak 1918, godišnje investicije u industriju rasle su u proseku za 37% a na području Vojvodine samo za 29%. U istom razdoblju ukupan broj zaposlenih u industriji povećao se za 63%, a u Vojvodini samo za 41%.

Do prvog svetskog rata u Vojvodini je bilo registrovano ukupno 428 industrijskih preduzeća. Po popisu koji je bio izvršen 1938, na istom području (bez Srema) broj tvornica je iznosio 710 a broj zaposlenih oko 50.000 (Pogon u KSJ u isto vreme 96.153).²³ Od 1923. razvoj industrije u Vojvodini je obustavljen zbog pograničnog položaja i ratne opasnosti. Fizički obim proizvodnje je, zbog pomanjkanja sirovina, osetno opao. Ovaj zaključak posebno važi za mlinsku industriju. Tu je, zbog izvoza i stavljanja žita u skladišta za ratne potrebe, proizvodnja smanjena na 50%. Na taj način su izgledi za zaposlenje viška radne snage iz poljoprivrede postali još minimalniji.²⁴

Zanatstvo se duže vreme nalazilo u osetnoj stagnaciji, a njegove pojedine strukture u odumiranju. Zato ni ono, sa 35.000 zanatskih i oko 21.000 trgovačkih radnji (pretežno bez pomoćne radne snage ili manje njih sa 1 do 5 radnika), nije moglo osetnije da apsorbuje naglo poraslu slobodnu radnu snagu.²⁵

U proleće 1940. u industriji i zanatstvu Vojvodine bilo je zaposleno 118.593, a oko 50.000 stalno nezaposlenih radnika.²⁶

Nacionalna struktura industrijskog i zanatskog radništva na području Vojvodine uglavnom je odgovarala nacionalnom sastavu celokupnog stanovništva na ovom području. Bezemljaša Mađara, u odnosu na njihov ukupan broj, bilo je više nego kod ostalih narodnosti. Ipak, njihova zastupljenost u sastavu industrijskog i zanatskog radništva nije bila malobrojnija. Ne treba da zaboravimo da je u predratnoj bačkobodroškoj i torontalskoj županiji veliki broj mađarskih industrijskih i zanatskih radnika svoje znanje dopunio radeći u Budimpešti i drugim većim, industrijski razvijenijim gradovima tadašnje Ugarske.

Materijalni položaj industrijskog i zanatskog radništva se od 1929, kada je i u Kraljevini Jugoslaviji počela velika ekonomska kriza, permanentno pogoršavao, a tendencija opadanja njihovog standarda se nastavljala i

²³ T. Avramović, nav. delo, 56. D. Kecić, *Istorijsko mesto i značaj...*, 9.

²⁴ S. Marković, nav. delo, 195, i D. Kecić, *Istorijsko mesto i značaj...*, 9.

²⁵ Isto.

²⁶ Isto, 10.

posle krize. Nadnice su im, od 1929. do 1939, opale za celih 50%. I pored zakonskog regulisanja 8-časovnog radnog vremena u industriji i 9 i 10 časova u zanatstvu se često produžavalo i do 16 sati. U velikoj meri se koristi, sem ženske, i dečja radna snaga. Ipak je evidentirana velika masa nezaposlenih industrijskih i zanatskih radnika. Uzimajući sve te okolnosti u obzir, možemo zaključiti da je materijalni položaj industrijskih i zanatskih radnika postajao sve teži i nepodnošljiviji. Tako je većina radničkih porodica bila blizu granice ili na samoj granici životnog minimuma, dok je više od 1/3 svih radničkih porodica živelo u uslovima bede i siromaštva.²⁷

Položaj mnogobrojnog agrarnog proletarijata, među kojim su u najvećem broju zastupljeni mađarski bezemljaši, bio je još teži jer je skoro svaki poljoprivredni radnik bio zaposlen samo sezonski (u proseku 50—60 dana godišnje), bez zdravstvenog i socijalnog osiguranja, sa radnim danom od 16 do 18 sati i sa vrlo niskim nadnicama.²⁸

I na području sadašnje Vojvodine posebno opterećenje narodnih masa predstavljali su banovinski i opštinski porezi, koji su više puta premašili tzv. državne poreze.

Kako je kriza uzimala sve veće razmere, cene zemljoradničkih i stočarskih proizvoda počele su naglo da padaju, a platežne mogućnosti najmnogobojnijeg dela stanovništva — srednjeg i sitnog zemljoradnika — sve više su se smanjivale. Porezi i razne dažbine stalno su rasli jer su činili glavni izvor za punjenje državne blaganje i izdržavanje znatno uvećanog činovničkog aparata.²⁹ Njih su vlasti sve češće morale da sakupljaju putem zaplone, uz asistenciju žandarmerije i opštinskih redara.

Ti postupci vlasti izazivali su sve veće negodovanje u narodu. O ukupnom obimu egzekutivnih mera u pojedinim banovinama izvršen je popis samo 1934, dakle, kada je već popuštala privredna kriza.

Na osnovu tabele može se zaključiti da je najviše popisa izvršeno u Hrvatskoj, Vojvodini i Sloveniji, odnosno na području Zagrebačke, Novosadske i Ljubljanske finansijske direkcije, gde je isto tako izvršen i najveći deo prodaje zaplenjene imovine.

Nas, svakako, ovde najviše interesuje pregled o egzekutivnim radnjama na području Novosadske finansijske direkcije, gde je 1934. izvršeno ukupno 400.777 popisa za 343.474.683 dinara poreskog duga. Za poreski dug od 8.795.854 izvršeno je 2.829 prodaja, kojih je, na primer, skoro devet puta bilo više ovde nego u isto vreme u Beogradu. Nadalje, za prodate stvari na tom području nadležni organi ubrali su sumu od 4.344.442 dinara, što je skoro dva puta manje od stvarne vrednosti tih stvari. Vidi se da državni aparat, nalazeći se u velikim finansijskim nevoljama, nije prezao ne samo od masovnih zaplena, nego ni od prodaje imovine čak i ispod procenjene vrednost.³⁰

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

²⁹ Prema jednom proračunu Save Kosanovića, od 1929. do 1930. godine broj državnih službenika povećao se od 187.165 na 201.058. Samo na vrhovnu državnu upravu trošeno je 129.298 miliona, a 1930 — 332, dok je 1928. ta suma iznosila samo 119 miliona dinara (spominje i T. Stojkov u nav. delo, 47).

³⁰ T. Stojkov, nav. delo, 49.

Drugo je pitanje kako je bila sprovedena prinudna naplata dažbina i prodaja zaplenjenih stvari na području same Vojvodine. Ovome pitanju trebalo bi posvetiti posebnu studiju. Često su u tome imali presudnu ulogu lokalni organi vlasti. Ne raspoložemo sigurnim i potpunim podacima, ali sasvim je izvesno da su vlasti primenjivale oštriji kurs prilikom prinudne naplate dažbina u sredinama gde su živeli pripadnici neslovenskih nacionalnih manjina (Nemci, Mađari, Rumuni). Čak u istom mestu vlasti su pravile razliku prilikom naplate dažbina između slovenskog i neslovenskog stanovništva. Takva praksa, na primer, zapažena je između dva rata u opštini Temerin.³¹

³¹ Mészáros Sándor, *Evszázadok viharában*, Temerin 1968, 137—144.